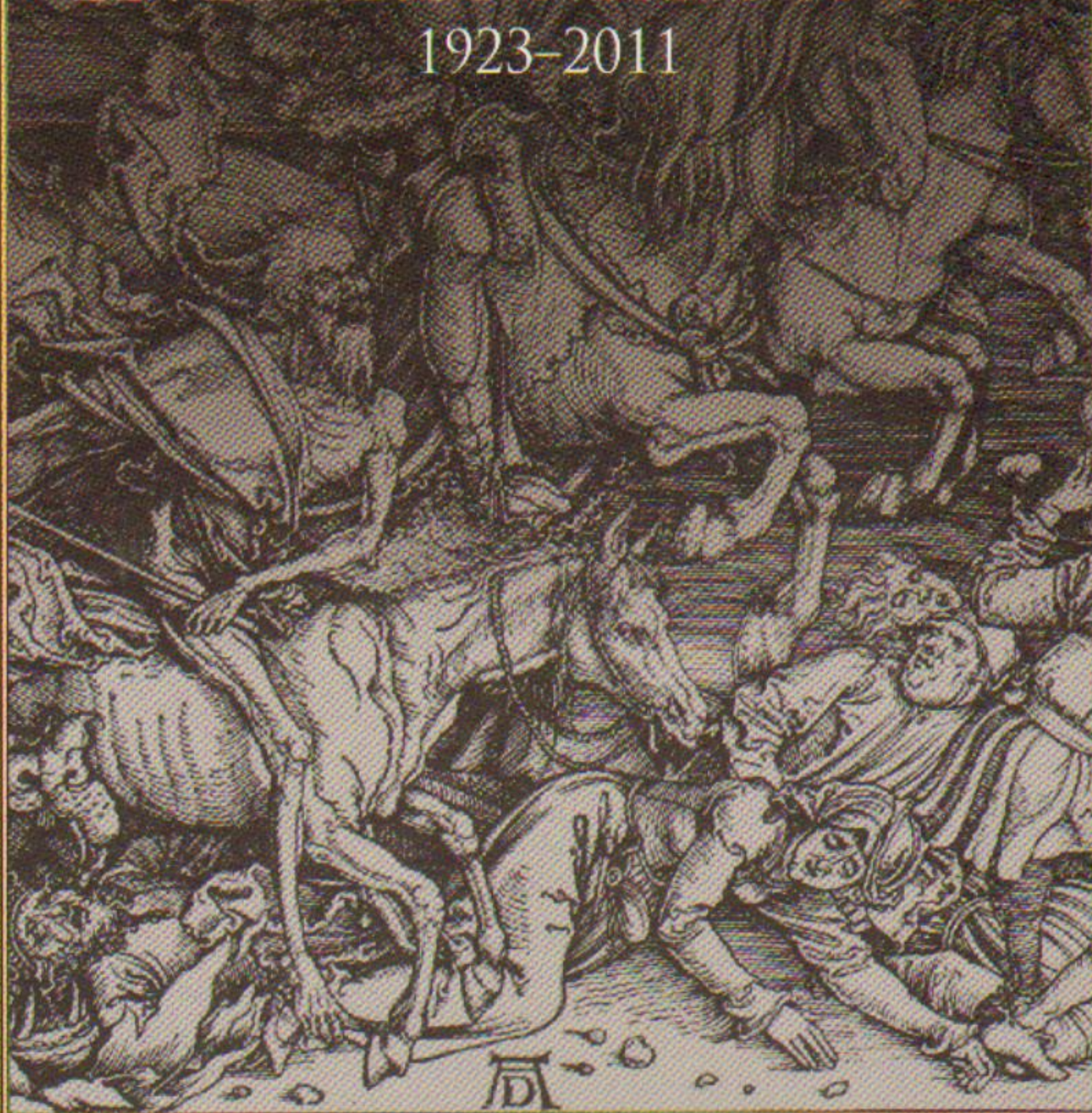

REQUIESCAT IN PACE

LEVÉLTÁROS NEKROLÓGOK
1923-2011

74521

Balogh István (1912–2007)

Lényegében a 20. század egészén átívelő hosszú tudósi életút zárult le 2007. május 4-én, amikor Balogh István, a nyíregyházi levéltár nyugalmazott igazgatója – pár hónappal 95. születésnapja előtt – örökre lehunyta szemét. Elképesztően tág időkeretet fog át az első és utolsó publikációja között eltelt jóval több mint fél évszázad is, hiszen első önálló írása 1935-ben látott napvilágot. E szám már önmagában jelzi, hogy a Pista bácsinak rendelt hosszú élet milyen gazdag tartalommal vált teljessé. Arra azonban a még oly bőséges adatolás sem képes kellő hűséggel, hogy emberi és tudósi arcélét visszaidézzé azoknak a szerencséseknek, akik ismerhették őt, és bemutassa azoknak, akiknek ez nem adatott és immár nem is adatik meg. Hiszen beszédes e pálya minden állomása: mesél nem csupán egy ember életéről, de a 20. század Magyarországnak történetéről is.

Az ízig-vérig tiszántúli, de azon belül is elsősorban debreceni kötődésű Balogh István 1912. november 29-én született parasztpolgári családban az általa oly annyira szeretett cívisvárosban, amelyet csak akkor hagyott el, amikor a hatalom erre kényszerítette. Elemi tanulmányait – maga is tanyasi gyerek lévén – a várost keletről határoló Nagycsere iskolájában kezdte meg 1918-ban, ahol aztán a kisdíák stúdiumai mellett rövidesen az ott működő népkönyvtár könyvvállományának buzgó olvasója lett, ily módon is gyarapítva mind jobban táguló ismereteit. Tanárai is felfigyeltek tehetségére, édesapja pedig – az ötgyerekes parasztember – nem állta útját annak, hogy csillogó talentummal megáldott fia a paraszti utat elhagyva bontakozhasson ki. A fiatal Balogh István útja így szülővárosa nagy hírű gimnáziumába, a Református Kollégiumba vezetett, 1922-től kezdve Nagycseréről járt oda, itt végezte középiskolai tanulmányait, egyebek mellett az Eötvös Kollégiumból odakerülő nagy tudású tanára, Szabó Márton irányításával. Ezt követően aztán 1931-től a debreceni egyetem padjait koptatta egészen addig, amíg 1936-ban történelem és földrajz szakból oklevelet nem szerzett. Addig pedig az egyetemi évek alatt – többek között – Szabó Dezső és Rugonfalvi Kiss István professzorok óráin pallérozódott, de nagy szeretettel emlegette Varga Zoltán tanársegéd szemináriumait is.

Végzésekor a friss diplomás fiatalember a debreceni Déri Múzeumban kapott munkát gyakornokként, meglehetősen szerény díjazás fejében, amelyet azonban igencsak megbecsült, a létező legkülönfélébb adminisztratív stb. feladatokat látva el munkahelyén. Mesterei ebben az intézményben a Debrecen várostörténetét számos pótolhatatlan adalékkal gyarapító Zoltai Lajos, valamint a néprajzos Ecsedi István lettek. Tisztelői számára tudott, hogy Balogh István térben és időben egyaránt széles horizonton feszülő kutatásainak egyik fő iránya a történelem és a néprajz határvidékén mozgott. Nehéz lenne őt úgy néprajzosnak nevezni, hogy ne gondolnánk rá, mint történészre és viszont. E kettősség gyökerei e korai múzeumi évek során erősödtek meg. Zoltai a történettudomány gyakorlati ismereteit, így pl. a levéltári iratanyag használatát ismertette meg vele részletesen, míg Ecsedi a néprajzi kutatómunka mikéntjébe avatta be őt. Néhány évvel később, 1939-ben a fiatal Balogh István Bécsbe vette útját, mint ösztöndíjas, ahol az őt fogadó intézmény a Collegium Hungaricum volt. Bécsi tartózkodása idején kutatott az ottani levéltárakban, de egyetemi előadásokat is hallgatott, teljességgel kihasználva az ott töltött időt. Szorgalma tovább gyümölcsözőt: előbb Berlinben, majd pedig Erdélyben várt rá újabb tanulmányút. Közben magánéletében is döntő változás állt be: múzeumi, immár biztosabb egzisztenciája tudatában a családalapítás útjára lépett, 27 évesen megnősült, felesége, később gyermekeik édesanyja pedig fél évszázadon át volt hűséges társa.

Ám a második világháború – annyi más kortársához hasonlóan – Balogh István pályáját is megtörte. 1944 októberéig, amíg végleg hazatérhetett a katonai szolgálatból Debrecenbe, több mint 25 hónapot töltött hosszabb-rövidebb szakaszokban, egyenruhában, amelynek során a felvidéki és erdélyi bevonulásokban vett részt. Miután visszatért szülővárosába, az újjáépítésre váró ország új utakat ígérő politikája őt is magával sodorta. Származása, neveltetése teljes természetességgel indokolta, hogy a parasztság képviselőjében lépjen politikai pályára, nem véletlen, hogy az akkor épp a városban tartózkodó Erdei Ferencsel együtt szerkesztette az év végén a Nemzeti Parasztpárt programját, annak középpontjában a földreformmal. Abban azonban, hogy egészen fiatalon, 33 évesen főispán lett belőle, jelentős szerepet játszott Veres Péter személyes rábeszélése. Előbb Szatmár-Bereg, majd 1947-ben Hajdú megye, ezzel párhuzamosan pedig Debrecen város főispánja lett a Nemzeti Parasztpárt „színeiben”. E posztokat csak igen rövid ideig töltötte be. Tisztességével, kálvinista hitvallásával az új utakra tévedő magyar politika vállalhatatlan és összeegyeztethetetlen volt. 1948-ban saját maga kérte felmentését Rajk László belügyminisztertől, akinek hivatali utódja, Kádár János írta végül alá azt. Balogh István ezzel lényegében egyszer és mindenkorra visszavonult az aktív politizálástól. Jellemző az akkori időkre, hogy az ex főispán egy rövid ideig állandó munka nélkül kényszerült maga és családja megélhetését biztosítani. Hamarosan azonban visszatérhetett természetes közegébe, korábbi munkahelyére, a Déri Múzeumba. Erre 1949-ben került sor, ekkor nevezték ki az intézmény múzeumi tisztviselőjévé, majd egy évvel ezt követően, 1950-ben a Déri Múzeum igazgatói tisztével bízta meg ideiglenesen a város polgármestere (miután az előző igazgató nyugdíjba vonult), amit aztán több mint fél évtizeden át viselt.

A forradalom éve, 1956, majd az ezt követő megtorlások az ő életében is fordulópontot jelentettek, igaz másképp, mint számos kortársának. Balogh István sokakkal ellentétben nem volt elhivatott forradalmár, nem kergetett illúziókat, 1956 őszén nem próbált meg tevékenyen bekapcsolódni az eseményekbe. Szakmájának élt ekkor is: a Hortobágy pusztáit járta egy néprajzi kutatóút keretében, az ottani pásztorkodás múltját és jelenét tanulmányozva. Ám november elején egy éjszakára szállást adott néhány embernek a múzeum épületében – eleinte ez a cselekedete lett az alapja annak, hogy megpróbálják őt lehetetlenné tenni. Bár ez a törekvés kudarcot vallott, újabb és újabb vádpontok fogalmazódtak meg vele szemben, és mind nyilvánvalóbbá vált a háttérben meghúzódó koncepció. A fojtogató légkörben végül Balogh István maga kezdeményezett önmaga ellen fegyelmi vizsgálatot. Ennek szomorú végeredménye az lett, hogy 1957-re elmozdították múzeumvezetői tisztségéből, sőt Debrecenből is. Az ellene felhozott közhelyes vád, amelyet az elbocsátásáról hírt adó miniszteri leirat is tartalmazott, miszerint nem tanúsított forradalmi és kommunista éberséget, érezhetően költött kifogás volt. Saját maga úgy vélekedett, hogy eltávolítására az 1956. évi forradalmat követő légkörben leginkább a Nemzeti Parasztpárthoz erősen kötődő múltja, egykori főispánsága miatt került sor, a pontos okot azonban vélhetően soha nem tudjuk már meg. Ami tény, hogy el kellett hagynia a múltjában és jelenében általa oly annyira ismert és szeretett városát. Így került ebben az évben a Nyírségbe, közelebbről Nyíregyházára: ez a város fogadta be őt, munkát kínálva neki. A szabolcsi megyeszékhelyen Balogh István előbb – még 1957-ben – a megyei Jósza András Múzeum muzeológusa lett és itt dolgozott egészen 1963-ig: érdeklődése ekkor fordult mindinkább a Nyírség irányába, ami által kétségkívül igen sokat nyert a térség tudományossága. Balogh István Nyíregyházán második otthonára lelt. 1963-ban aztán, túl ötvenedik életévén, e városban pályája újabb fordulatot vett. Immár

nem a múzeumban, hanem a megyei levéltárban folytatta munkáját. A levéltáraknak korábban „csak” szorgos kutatója volt, ez évtől azonban az akkor költözés előtt álló intézmény igazgatója lett és ezt a posztot egészen nyugdíjazásáig, 1974-ig töltötte be közmegelegedésre (a levéltártudomány iránti elhivatottságát – számos más dolog mellett – világosan jelzi, hogy ő tárta fel a levéltár történetét is). Nem lett volna azonban méltó pályájához, ha ekkor a szó szoros értelmében nyugalomba vonult volna: egészen 2003-ig, tehát 91 éves koráig hetente kétszer ingázott debreceni otthona és Nyíregyháza között, mert nyugállományba vonulását követően is a levéltár aktív munkatársa maradt. A nyíregyházi évek, évtizedek végül hosszúra nyúlt alkotópályája legnyugodtabb időszakának bizonyultak, de végigtekintve tudósi teljesítményén, elmondható, hogy elsősorban Debrecen, másodsorban a Hajdúság és a Nyírség, tágabban tekintve az Alföld népéletének egyik legjobb ismerője volt, tudását pedig számos munkája révén tette közzé. Mind néprajzi, mind történettudományi (mind pedig a két tudományágat egyesítő), sőt ezen túl művészettörténeti írásai jelzik alkotói útjának állomásait. Ha nem is a teljesség igényével, de feltétlenül említést érdemel ezek közül a debreceni városi jegyzőkönyvek feltárása és kiadása, a debreceniség történeti fogalmának megteremtése és értelmezése, a sokszor emlegetett cívis szó mögöttes tartalmának minden korábbinál elmélyültebb értelmezése, de pl. az 1556. évi szabolcsi dézsmajegyzék feldolgozása is. A város, a táj szeretete minden munkáján érezhető, úgy azonban, hogy soha még csak kísérletet sem tett a múlt eszményítésére. 1962-ben lett a történettudományok kandidátusa, 1985-ben pedig a történettudományok doktora. Egy évvel ezt követően a debreceni egyetem tisztelte meg egykori diákját azzal, hogy címzetes doktorává avatta, 1992-ben pedig a város is elégtételt szolgáltatott neki: ekkor lett Debrecen díszpolgára. A levéltáros szakma külön is elismerte érdemeit, hiszen 1996-ban Pauler Gyula-díjat kapott.

Élete alkonyán pedig egymást követően sorjázta a kitüntető címek: 2003-ban a debreceni egyetem díszdoktorává avatta, 2004-ben az Akadémia Eötvös József Koszorúja lett az övé, 2002-ben pedig a Széchenyi István-díjat kapta meg. Balogh Istvánnal nemzedéke egyik utolsó képviselője távozott az élők sorából. Teljes, bár a történelem viharai által meggyötört tudósi életpálya volt az övé, amelynek jelentékeny fejezetei fűződtek előbb kutatóként, majd vezetőként a levéltártudományhoz is. Emlékét megőrizzük!

Radics Kálmán

LK, 2007. 1. sz. 239-242. p.

Kilencvenötödik születésnapjára, 2007. november 29-re korai tanulmányaiból gyűjteményes kötet kiadását terveztük, de a megjelenését Pista bácsi már nem érthette meg, május 4-én debreceni otthonában csendesen elhunyt. Eltávozott a Teremtőjéhez a levéltárosok doyenje, a kiváló néprajzkutató, muzeológus-történész, az „utolsó főispán”.

1912-ben született Debrecenben, parasztpolgár családban. Ahogyan a reggeli levéltári kávé mellett mesélte, ez bizony még Ferenc Jóska alatt volt, sőt emlékszik a harangok zúgására is, amelyek 1916-ban az uralkodó halálhírét hozták. Középiskolai és egyetemi tanulmányait a cívisvárosban végezte, ahol már egyetemi hallgatóként a Déry Múzeum munkatársa lett. 1935-ben doktori vizsgát tett, 1938-ban pedig ösztöndíjasa lett a bécsi Collegium Hungaricumnak. Hazatérése után a múzeumi munka mellett már az egyetemen is tanított. Sorra jelentek meg publikációi a paraszti gazdálkodásról, a hortobágyi pásztoréletről, Debrecen történetéről. A néprajzi gyűjtőutakon megismerkedett a falukutató mozgalommal, a megkö-

vesedett paraszti életformát megváltoztatni kívánó értelmiségiek egy csoportjával. Így került a Nemzeti Parasztpártba és lett annak Debrecenben 1944 végén a szervező titkára. Ekkor kezdődött politikusi pályafutása. A Nemzeti Parasztpárt előbb Szatmár-Bereg-Ugocsa vármegye főispánjának delegálta, majd Hajdú vármegye főispánja lett, és egyidejűleg ellátta Debrecen város főispáni tisztét is. A szovjetizálódó belpolitika azonban sehogyan sem illett egyéniségéhez, ezért már az 1947-es választások után kérte felmentését, amelyet csak 1948 augusztusában fogadott el az akkori belügyminiszter, Kádár János. Az egykori főispán rövid időre állás nélkül maradt és csak befolyásos barátai révén tudott visszakerülni a Déri Múzeumba. Itt előbb főmunkatárs, majd az intézmény igazgatója lett. Rendkívüli aktivitással dolgozott nemcsak a saját intézménye gazdagításán, de a magyar múzeumi szervezet nemzetközi tekintélyének emelésén is. 1954-ben, Párizsban a magyar néprajzi kiállítás egyik vezetője volt, majd miniszteri megbízott az UNESCO konferenciáján. Kutatócsoportokat vezetett a felvidéki, erdélyi múzeumi anyag tanulmányozására.

Az 1950-es évek embertelen világában a tudományos munka jelentette számára az igazi felüdülést. „Református vagyok, hiszek az eleve elrendeltségben” – mondta 2000-ben egy vele készült interjúban. Ez az erős hit segítette akkor is, amikor tudományos pályája derékba törni látszott, hiszen a „debreceni ember” 1957-ben arra kényszerült, hogy szeretett szülővárosát elhagyja. Az 1956-os forradalom idején ugyanis „bizonyos pártbizottsági emberek géppuskákat akartak telepíteni a múzeum ablakába,” amit ő nem engedélyezett. „Ez kulturális intézmény” – mondta felháborodottan, amit az új hatalom a „forradalmi és kommunista éberség hiányának” minősített. Szabolcs-Szatmár megye és Nyíregyháza fogadta be, ahol muzeológus, majd a levéltár igazgatója lett. Ezzel kezdődött közel félévszázados vonatozása az otthon és a munkahely között, mert bár 1975-ben nyugdíjba ment, de 2003. március 1-ig még hetente kétszer átjárt a levéltárba dolgozni. A nyíregyházi éveket élete legmunkásabb, legtermékenyebb korszakának nevezte. 1966-ban A paraszti gazdálkodás és termelési technika címmel elkészítette kandidátusi értekezését, majd 1985-ben Debrecen az újkori rendi társadalomban címmel a nagydoktori értekezését is. Levéltári munkásságát az általa nagyon tisztelt Schemberger Ferenc 18. századi regisztrátor termékenységéhez lehetne leginkább hasonlítani, hiszen az 1970-es évek elején Balogh István készítette el a levéltár iratairól az első fondjegyzéket, elindította a forráskiadványok sorozatát, sőt munkatársaival ő költöztette át a levéltárat a megyeháza alagsorából a múzeummal közös épületbe. Külföldi kutatóútjaival (Kolozsvár, Arad, Jasi, Bukarest, Kassa, Pozsony) megalapozta a levéltár külkapcsolatait – egyáltalán: modern levéltárat teremtett Nyíregyházán!

Tudományos munkásságát szülővárosa díszpolgári címmel, Szabolcs-Szatmár megye Alkotói Díjjal, a levéltáros társadalom Pauler Gyula-díjjal és Széchényi Ferenc-díjjal ismerte el. Halálával a nagy generáció egyik utolsó tagja távozott közülünk, akit hű barátja, Szabó Magda, Kossuth-díjas író a 90. születésnapján így köszöntött: „Te Pista, mit imádkozzam el érted, mondd meg, a mesterember, a földművelő, a kereskedő, a pásztor, a katona vagy a szolga imáját, mert minden voltál azok közül, amiket felsoroltam. Még rab és vándorló legény is. Minden hazánknak használó jónak hűségese pásztor, nemzeti örökségünk katona bátorságával védelmezője.” Nekünk pedig, akik munkatársai lehettünk, „homo mensura”, emberi mérték marad örökre!

Nagy Ferenc

LSZ, 2007. 2. sz. 98-99. p.